

Andrea Tóthová

Szegedi Tudományegyetem

Szorításban szövegek és határok között

Számos tere, helye és nyelve van a magyarságnak. Lehet megélt tapasztalat, határok találkozása vagy távolodása, szorításban tartó történet. Számos tere, helye és nyelve van a nemiségnek. Lehet hálóból szabaduló tapasztalat, határok átlépése vagy széthúzása, szorításból kiszakadó történet. Ezen terek, helyek és nyelvek között találkozik Alta Vášová szlovák prózáíró *Szorításban* című regénye. A szöveg egy szlovákiai magyar asszony történetén keresztül írja meg és át a magyarság belső és külső tereit egy olyan helyen, ahol határok veszik körül és szabdalják szét a mindennapi tapasztalatokat. A szöveg egy többsíkú kísérlet: egy asszony történetén keresztül kísérlet a lányság, az 'asszonyság' és az anyaság határainak átlépésére és átírására; két nő találkozásán keresztül kísérlet a magyarság és a nemiség külső és belső tereinek, helyeinek és nyelveinek összefonására és újrafogalmazására.

Miként íródik meg a magyarság nyelve a vastagon kihúzott határok szorításában? Miként íródik át a nemiség tapasztalata egy másik nemiség tapasztalatának tükrében? Lehetséges-e kilépni a kényszerítő erejű terek szorításból? Ezek a kérdések, amelyekre jelen írás válaszokat keres.

Egy szemináriumi beszélgetés alkalmával Luce Irigaray egy fonák kérdéssel találta szemben magát: Te nő vagy? A válaszában benne volt a nő nem(leges)-meghatározása, vagyis a kérdésnek számára alapvető értelmezhetetlensége és megválaszolhatatlansága: mert a nő nem nő. Mert nem egy nő. Hanem több. Valahol máshol és valahogy máshogy, mint azt a nő-definíciók lekötni, megszabni próbálják. Azok a nő-definíciók, amelyekbe a fallogocentrizmus rendszere köti bele a nőket, a nőket, a nem egyet, a sokat és sokféléket (Irigaray 1985, 120).

Hasonlóképpen működik az a rákérdezés is, amely a nemzetiségen keresztül akarja meghatározni az egyént, amely a nemzeti hovatartozásán keresztül akarja leírni és beleírni az egyént abba a rendszerbe, ahol az identitások sűrűje jól átlátható, könnyedén megragadható pozíciók rácsává egyszerűsödik és rögzül. A háttér ugyanaz, csak épp egy másik horgonnyal is igyekszik lekötni az alanyt a sorban. De arra a kérdésre, (amit sajnos a közelmúlt közéletében sokszor és sokféle felhanggal tettek fel – itt is és

máshol is), hogy ‘Te magyar vagy?’ sem létezik egyszerű és definitív pozitív vagy negatív válasz: nem és igen, mert nem csak az, mert egyszerre több, többszörösen máshogy és máshol magyar és sok más. Ahogy Csepeli György mondja, „minden egyes nemzet neve (s van-e nemzet név nélkül?) szemantikailag >kitöltetlen változó<, ami nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy a nemzet neve egy kitöltésre szoruló világ, amely annyiféle, ahányféle kitöltője akad” (Csepeli 2002, 9).

Van az identitásoknak az a fajta topográfiája, ahol úgy határozódik meg valaki, hogy ráíródnak a nem, a szexualitás, a nemzetiség, az osztály, az életkor, az iskolázottság, a foglalkozás és más egyéb identitáspozíciók jelölői, amelyek egy bizonyos (vagy a bizonyos) norma mentén hierarchiába szerveződnek, kialakítva az alá-fölrendeltség kényszerítő erejű viszonyait. Ez az a topográfia, amelybe ma is bele vagyunk illesztve, és attól lesz a kisbetűs akárkiből egy nagyobb betűs valaki, hogy a társadalom ráhúzza ezeket a mesterséges bőrköteket. És itt természetesen a mesterségesen van a hangsúly. Mert ha nem természettől fogva rendelődnek rá az egyénekre ezek az identitáspozíciók, akkor létezik egy másfajta szubjektum-topográfia is, ahol lehetséges az átjárás a kategóriák között és a kategóriákon belül, és ahol a határok nem a fel és le vertikális mozgását irányítják-terelik-korlátozzák, hanem lehetővé teszik a szétszóródást, a sokszoros határátlépést. Mert, ahogy Heidegger mondja, „[a] határ nem az, ahol valami véget ér, hanem [...] a határ az, amelytől valaminek *a léte kezdetét veszti*” (Heidegger 2005, 83). Ebben a topográfiában a nő egyszerre és bármikor lehet nő, férfi, anya, apa, lány, fiú, magyar, nem magyar, európai, fiatal, kortalan, földművelő, értelmiségi, és még sok minden más. Mert az identitáspozíciók helyzetekhez kötődnek, társadalmilag és történelmileg körbevett helyzetekhez, és a különböző helyzetektől függ, hogy éppen melyik az a társadalmi szerep, amit játszani lehet vagy kell.

Nőiség és magyarság. Nőiség és kisebbségi magyarság. Nőiség kisebbségi magyarságban. Erről a kettős viszonyhelyzetről van szó Alta Vášová szlovák prózaíró *Szörítésben* című regényében, amely egy szlovákiai magyar asszony történetén keresztül írja meg és át a kisebbségi magyar női lét belső és külső tereit egy olyan helyen és olyan időben, ahol határok veszik körül és szabdalják szét a mindennapi tapasztalatokat. Az államszocializmus korszakában, ami a regény időbeli síkjának nagy részét alkotja, a szlovákiai (korábban csehszlovákiai) magyar nők többszörös elnyomástól szenvedtek: a hivatalos politika mindenkire – azaz nemtől és nemzetiségtől függetlenül mindenkire – nehezedő totalitásától, a hivatalos ideológia ugyancsak mindenkire kiterjedő dogmájától, a többségi szlovák társadalom többségének hol rejtőzködő, hol nyíltan agresszív magyarellenességétől, valamint az

államszocializmus specifikusan nőket meghatározó és beszorító ideológiájától (Asztalos-Morell 1997, 33-35).

A kisebbségi magyarságban létező nők viszonyrendszere igen komplex, kettős élű élethelyzet volt: egyszerre szólt a kényszerűség helyzetéről és a terek felnyílásának csábító ám becsapó lehetőségéről. Az államszocializmus nőkkel kapcsolatos ideológiai célkitűzése – azaz a munkavállalás lehetőségével megszabadítani a nőket a családon belüli reprodukív munka személyes kötöttségi viszonyától – csupán látszólagosan volt komoly: a patriarchátus és az államszocializmus egybefonódásának köszönhetően a nők ipari országokéhoz hasonló gazdasági aktivitása ellenére újratermelődtek az őket férfiaknak alárendelő viszonyok: a nők kötelessége és felelőssége volt és maradt a munkaerő újratermelése és a családról való gondoskodás, és ehhez társult a női munkaerő terhe a szegmentált, nemek szerint differenciált munkaerőpiacon. A szlovák államszocializmus magyarokkal kapcsolatos politikáját pedig egy szólánccal lehetne összefoglalni: jogfosztottság, deportálás Csehországba, lakosságcsere, reszlovakizáció, anyanyelvi oktatás leépítése. Ebben a sokszorosán szétszabdalt térben kellett valahogy boldogulnia a magyar nőknek; és erről a valahogy boldogulásról beszél a szöveg.

A történet egy szlovákiai magyar asszonyé: falun töltött gyermekkorától ível át ifjúkora küzdelmein, helytállásain és vállalásain keresztül fia haláláig és az abból fakadó úrig. Klára története, aki egy magyar községben nő fel; egy polgári származású fogorvos és egy földbirtokos lány házasságából született kisasszony; bár magyar, orvosira jelentkezik; bár lány, de fogorvos lesz; néptáncol, de lehetne belőle operaénekesnő; feleségül megy egy parasztszalád ötödik fiához; szül három gyereket, egy fiút és két lányt, de csak az első – csak a fiú számít neki igazán; aztán egy tűzben elveszti a fiát, és a lányai is elhagyják. Klára története, aki egy hosszú és sűrű élet után egyedül marad – egyedül magával, ürességként. A története másvalaki története lesz: egy ismeretlen hang története, amit egy névtelen nő mesél el. A szöveg egy magnószalagról lepergő emlékezetfolyam: Klára emlékei peregnék és siklanak át az ismeretlen nő magnót tartó ujjai alatt.

Két női lét uralja a szöveget, de mindkettő csupán darabokban, szétaprózott részletekben: Klára az aktualizált, történettel és testtel, élethelyzetekkel, társadalmi pozíciókkal és szerepekkel rendelkező nő, de a beszélés, a kimondás szubjektumának ürességével; a névtelen nő a beszélő, az összekuszált emlékezet- és képzeletáradat elmondója, aki csak a másik nő – a tulajdonképpeni alany – történetének összerakásával kap teret. A megtestesült hangtalan nő és a test nélküli névtelen női hang találkozásából, egymásba fonódásából születik meg, épül fel a szöveg: a társadalmilag létező, meghatározott és behatárolt nő diskurzív-beszélő nem-létét a csak diskurzív-

beszélő létmóddal rendelkező másik nő tölti ki. Nincsenek biztos szubjektum-azonosítási pontok: egy olyan térben lebeg a két női, ahol eldönthetetlen: tényleges emlékekről vagy lehetséges képzeletekről, tudatos beszélőről vagy a tudattalan előtöréséről van-e szó. A határ a két Másik között elmosódik, feloldódik, és a két nő – a materiális és a diskurzív – egymásra íródik: ketten együtt alkotnak egy szubjektumot; egymásról való leválasztásuk mindkettejük eltűnését jelentené.

Ugyanakkor különbözőségük nem oldódik fel ebben a test-hang alkotta kölcsönviszonyban; a hang a reflexív távolság és a kritikai szemlélődés hangja is egyben. A névtelen nő hangja az aktualizált nőszubjektum repedéseiből szól, csak onnan szólhat: mintegy a tükör másik oldalára mutatva felfedi a Klára testére ráíródó szerepek más oldalait, milyenségeit, lehetőségeit: a test a felszín, amelyre rávésődnek a nem, az osztály, a nemzetiség, a kor kulturális kódjai. A Névtelen a repedésekből kibújva meglátja a mércét: a domináns rendszer jelenlétét, amihez képest a megtestesült nő mindig csak kevesebb, csak tökéletlen lehet. Rámutat a nagybetűs NŐ és a tényleges nők közti különbségre, azaz hogy a nő mint reprezentáció, mint kulturális imágó nem azonos a nőekkel mint tapasztalattal. A másik nő névtelenségével, testetlenségével, visszhang voltával azt a körvonal-nélküliséget, fixálhatatlanságot képviseli, amit a nőben – a nőnek el kell rejtenei, amit a nőről le kell radírozni: a Klára testén keresztül, testében megjelenő nő már a megszelídített, meghatározott, rendszerbe illesztett nő.

Klára tehát a megtestesült, aktualizált nő, aki benne él a nőt formáló különböző diskurzusokban: a magán- és a közsféra terepein és terepei között mozog, magára húzva az althusseri ideológiai államapparátusok által nők számára megnyitott szerepeket: lány, feleség, anya, magyar, diák, munkás, értelmiségi. Nem homogén szubjektum, hiszen a számára kéznél lévő és elérhető identitás-pozíciók között teremt magának mozgásteret, ezek a pozíciók azonban mégis behatárolják, korlátozzák őt: képtelen elszakadni az általa alakított és belakott társadalmi szerepek és helyek normativitásától, magát azzal a mércével méri és alakítja, amelyet a hatalmi struktúra szab ki és szabályoz. Az identitás-pozíciók kényszerítő ereje pontosan a női testen való együttes jelenlétükből fakad: a szubjektum a külső és belső tényezők egymást felerősítő szorításában van.

Lány mintegy a brosúrából: fiatal munkásnő, aki éjszakánként tanul. Egy pici kamrában a konyha mellett. De talál időt a szórakozásra, kultúrára is. Lelkesen táncol egy népi együttesben, nemzete dalait zengi. És később: fiatalasszony férje oldalán... (Vášová 1999, 97)

Az összefüggő kép mögött, amit az államszocializmus sztahanovista női reprezentációja jelent, ott vannak a repedések, amikbe benézve a Névtelen nő felfeji a Klárát gúzsba kötő szálakat, és olyan fragmentált szubjektumként mutatja meg őt, amely egyszerre passzív kiszolgáló és aktív szerepíró, kiszolgáltatott nő és lázadó női.

Látjuk lányként masnisan, megmosdatva, kiöltöztetve, megzabolázott vászonszandálos lábakkal – a nemiség szorításában.

Az egyetem úgys nehéz, túl hosszú, add csak össze, utána talán már férjhez sem mész, és jön majd a robot, a szolgálatok, [...] ez inkább férfinak való, nyugtatott anyád...

A férfinak lehet egyeteme, de neked minek, úgy is gyerekeid lesznek és toporzékolhatsz. (Vášová 1999, 22, 42).

Igazodik és lázad egyszerre: feleség lesz és háromszoros anya, de fogorvos is, értelmiségi nő, a férfi foglalkozását magáévá téve. Ezzel azonban egy másik keretbe is belelép: az államszocializmus Janus-arcú ideológiájába, amely női hisztériának nevezi eltökéltségét a vállalt szerep iránt: „hat teljes éven át [...] újra és újra felvételizni, majd végül teherbe esni” (Vášová 1999, 44).

És mindeközben: látjuk a nemzetiségi valahova-tartozás szorításában: A gyökerek, a tulajdon terhe, amit apjától örökölt, magyarként kódolják őt egy olyan történelmi-társadalmi kontextusban, ahol a magyarság csak negatív előjeleket hordoz: kudarc, kiszolgáltatottság, számkivetettség, szenvedés, szorongás, keserűség: a kisebbségi lét jellemzői, a hova-tartozás kérdései: szlovákként anyakönyvezve, magyarul beszélve, szlovákul tanulva, magyar anyaként gyereket nevelve. Tovább viszi az otthonról hozott magyarságot, a nemzetiséget, de harcol az ellen, hogy maga alá gyűrje a mesterkéltnyelvi szembenállás: magyarul néptáncol, szlovákul énekel, magyar férfi felesége lesz, de szlovák barátokkal, Szlovákiában marad a határok felnyitását követően is, de megérti lányai nyugatra távozását.

De ami a legszorosabb: látjuk az anyaság szorításában. Amelyben ő válik gyökérré, három élet gyökerévé, de nem szűnik meg többnek, másoknak lenni: megmarad lánynak és nőnek, és ez lesz a magnószalagról lefolyó történet drámája. Klára magában hordozza anyja elutasítását, aki szemében ő ugyanolyan pusztán testre korlátozott lány-nő, aki csak gyereket szülhet, akinek csak fiút érdemes szülnie, hiszen a nő, a lány mindig kevesebb marad. És a saját lányai is annak a befalazott nőiségnek lesznek a hordozói, amit ő maga ugyan mélyen elnyomott magában, de ami a háttérben megmarad a lányok sorsának: „Nem akarok lányokat! A lányok mintha nem is léteznének!” (Vášová 14). A nőiség-mint-anyaság olyan erőteljes definitív változóként íródik rá testére, hogy a többi szerep által

felnyitott mozgástér sem képes kitölteni azt az űrt vagy eltakarni azt a sebet, amit az egyoldalúan meghatározott nőiség teremt benne.

Olybá tűnik, hogy a különböző kódoknak és szerepeknek a szubjektumot körülvevő materiális-szimbolikus kirakós játékban különböző kényszerítő erejük és súlyuk van: egy effajta lokációs politikában, a szerepek és a közöttük lévő rések váltogatásával, egymás ellen való kijátszásában lehetőség van a nő számára aktív szubjektum-pozíció felvételére, ám amíg a kódok vagy szerepek meghatározása kívülről, a patriarchális logika felől érkezik, a női testen az anyaság definíciója által ejtett erőszak kevésbé kivédhető. A nemzetiségnek mint szemantikailag kitöltetlen változónak a kitöltése könnyedebbé, könnyebbé válik a fizikai nemzethatárok fellazulásával, elmosódásával: a szubjektum be tud lépni abba a tág térbe, ahol már nem kötelező érvényű a nemzeti valahova-tartozás jelölőjének beépítése saját identitásába. A nő testbe ágyazottságából, a nőt meghatározó, őt elsősorban anyaként láttató materiális-szimbolikus kötöttségből azonban nem lehet kijárás addig, amíg ennek megnevezését és elrendezését egy nőt alárendelő diskurzív tér végzi. Klára számára sincs kijárás. A repedéseken át beszüremlik ugyan a nő-mint-más-és-mint-sokszorosság hangja a Névtelen és test nélküli nő hangján keresztül, de Klára számára a történet a materiális-szimbolikus bebetonozottságban ér véget. A két női forma együttes továbblépésének lehetősége egy másik történet elmondását várja.

Felhasznált irodalom

- Asztalos-Morell, Ildikó. 1997. „A nemek közötti egyenlőtlenségek az államszocializmus korszakában. Tézisek a feminista megközelítéshez.” *Szociológiai Szemle* 3: 33-66.
- Csepeli, György. 2002. „Átalakuló nemzeti identitás.” *Kritika* 9: 9-11.
- Heidegger, Martin. 2005. „Építés, lak(oz)ás, gondolkodás.” Schneller István, szerk. *Az építészeti tér minőségi dimenziói*. Budapest: Terc Kiadó, 78-89.
- Irigaray, Luce. 1985. „Questions.” *This Sex Which Is Not One*. Ithaca: Cornell University Press, 119-169.
- Vášová, Alta. 1999. *Szörítésben*. Pozsony: Kalligram.